

The Semantics of the Word "Taswīl" in the Holy Qur'ān with a Structuralist Approach

Abbas Mosallaeipour¹ | Tayebah Hajisoltani²

1. Associate professor, Department of Quranic Sciences and Hadith, Faculty of Theology, Islamic Studies and Guidance, Imam Sadiq University, Tehran, Iran. E-mail: amusallai@isu.ac.ir
2. Corresponding Author, PhD student, Department of Quranic Sciences and Hadith, Faculty of Theology, Islamic Studies and Guidance, Imam Sadiq University, Tehran, Iran. E-mail: ta.hajisoltani@gmail.com

Article info.	Abstract
Article type: Research Article Article history: Received 04 September, 2024 Received in revised form 07 November, 2024 Accepted 16 February, 2025 Published online 21 March, 2026 Keywords: <i>Taswīl</i>(تسویل), Semantics, Structural Semantics, Syntagmatic relation, Paradigmatic relation	A highly effective method for the deeper understanding of the meanings of Quranic words is Quranic semantics. The present study analyzes the word "Taswīl" (تسویل) in the Holy Quran using the structural semantics approach. In this research, initially, the various meanings of the word are investigated in lexicography books. Based on this review, the concept of "Istirkhā" (laxity and lethargy) is chosen as a more suitable explanation for Taswīl derived from the three main letters of و, س, and ل. The equation of "Taswīl" with "Tazyīn" (embellishment/beautification) in some interpretations and lexical works may be influenced by the concept of "Su'al" –(request/desire). Structural analysis also reveals that "Nafs" (soul) and "Shayṭān" (Satan) are in a syntagmatic relationship (co-occurrence) with Taswīl, and "Im'lā'" (prolongation/respice) is in an intensifying relationship with it. "Nafs" is the most frequent co-occurring term. Furthermore, the words "Taṭwī'" (making compliant), "Waswasah" (whispering/insinuation), and "Tazyīn" are in a paradigmatic relationship (substitution) with Taswīl. They exhibit a relative synonymy and are in a shared semantic field that includes motivating the performance of a wrong action or sin and reducing internal resistance to it. In the semantic hierarchy, "Waswasah" is the initial stage, "Tazyīn" represents the highest level of motivation, and "Taswīl" and "Taṭwī'" are in the middle. The unique semantic component of Taswīl that distinguishes it from its substitutes is the minimizing of a great sin and reducing its importance.

Cite this article: Mosallaeipour, A., & Hajisoltani, T. (2026). The Semantics of the Word "Taswīl" in the Holy Qur'ān with a Structuralist Approach. *Journal of Ketab-e Qayyem*, 16(1), 1-19. <http://doi.org/10.30512/kq.2025.22096.3955>

© The author(s).

Publisher: Meybod University.

DOI: <http://doi.org/10.30512/kq.2025.22096.3955>

Extended Abstract

Introduction

One of the Qur'anic words used to describe the states and inclinations of the soul (*naḥs*) is the term *Taswīl*. A precise semantic understanding of this word can significantly contribute to explaining the internal processes of man and the methods of satanic temptation. In many Quranic interpretations and translations, the meaning of this word has consistently been considered equivalent to *Tazyīn*– (embellishment or beautification). However, considering the completely different roots of these two words, their synonymy needs reflection and investigation. The main research question here is ‘What is the meaning of the word *Taswīl* in the semantic structure of the Quran?’ This study was conducted to answer the question and to clarify the precise meaning of that word in the Holy Quran.

Methodology

This research is based on semantic structuralism, meaning the focus is on examining paradigmatic and syntagmatic relations within a text. Initially, the primary meaning of *Taswīl* was obtained by referring to lexical and etymological sources. This was considered as the starting point for analyzing the semantic structure of the word *Taswīl* in the Holy Quran. Subsequently, while simultaneously considering the syntactic and semantic structure of the verses containing that word, the substitute (paradigmatic) and co-occurring (syntagmatic) words were extracted. The examination of this set of words, along with the context of the verses, ultimately led to the identification of the meaning of *Taswīl* within the framework of the Quran's semantic structure.

Findings

a. Lexical investigation

The findings indicated that the primary meaning of the word *Taswīl* is laxity, relaxation, or lethargy. It was derived through searching early lexicography books and from its root meaning in Semitic languages, where *Taswīl* is based on the root letters *س و ل* and means to bring down or to lower. In early lexicography books, before Al-Azhari, *Istirkhā* was taken as an equivalent word. Also, in Al-Azhari's book, the meaning of *Sūl* was linked to *Su'l* (a hamzated verb). The result of this connection was the attribution of the concepts of need, request, and desire to seek a need to the word *Taswīl*. This semantic connection is not discussed in previous lexicon books. Ultimately, *Istirkhā* was chosen as an equivalent for the word *Taswīl*. Zamakhshari also chose it for *Taswīl* in his book *Tafsīr al-Kashshāf*.

b. Structural analysis

In the structural semantics section, the paradigmatic (substitute) and syntagmatic (co-occurring) words were identified. The criterion for selecting verses for this purpose was the simultaneous attention to the syntactic and semantic structure of the verses. According to the findings regarding the paradigmatic and syntagmatic relationships, the words *naḥs* (soul) and *shayṭān* (Shaytan) are co-occurents, and the words *Taḥwīl* (making submissive or compliant), *Waswasah*– (whispering or temptation), and *Tazyīn*– (embellishment) are substitutes. The term *Naḥs* is the most frequent co-occurent. Also, the phrase "*amlā lahum*" (He extended their hope) is in a reinforcing relationship with *Taswīl*, and the concept of *Taswīf* (procrastination) strengthens the semantic relationship with *Taswīl*.

The semantic component of each substitute word was determined as follows:

- *Waswasah*: A subtle call before committing the sin

- *Taḥwī'*: Persuading the self to commit the sin by repeatedly bringing forth excuses
- *Tazyīn*: Perceiving the evil deed as beautiful and a heartfelt desire to commit it

The shared semantic component among the substitute words is encouraging the individual to commit the evil deed. By placing the primary meaning of *Taswil* (*Istirkhā*) within this semantic field, its distinctive component is found to be the minimizing and downplaying of the importance of sins in the individual's view.

c. Contextual and situational analysis of the verses

The examination of the context of the verses confirms the alignment of the concepts *Istirkhā* (downplaying the sin) and *Taswil*. Given that *Taswil* is an equivalent to *Tazyīn* in many interpretations and lexicon books, the context of the *Tazyīn* verses was also meticulously examined. As found, in the process of *Taswil*, the perpetrators are aware that the act is a sin. This is because anyone who minimizes the sin must know that the act is a sin and be aware of its wrongfulness, a characteristic that can be inferred from the *Taswil* verses. The phrase "*min ba'di mā tabayyana lahumu al-hudā*" (after guidance had become clear to them) (Qur'an, 47:25) or the brothers of Joseph's promise of future repentance (ibid, 12:9), in addition to the awareness of the evil deed, indicates a type of negligence and lethargy (or laxity) regarding repentance or the preservation of faith, which aligns with the meaning of *Istirkhā*.

Furthermore, the characters who were subjected to *Taswil* by the soul or Satan were individuals from the community of believers, whereas the target characters in the *Tazyīn* of deeds were misguided nations whom God had promised punishment. The soul (*nafs*) is not used to mean the agent (*Fa'il*) in any of the *Tazyīn* verses.

Conclusion

By examining ancient Arabic sources and Semitic lexicons, this research shows that the word *Taswil* is derived from the root word *Sawwala* meaning *Istirkhā* (laxity or lethargy). Some lexical and interpretative sources have also interpreted *Sawwala* as *Tazyīn* (beautification), which is likely influenced by the word *Su'al* –(request/desire) and refers to the embellishment of the desire in the individual's mind.

The primary meaning of *Istirkhā*, after extracting the co-occurring and substitute words, was placed in a specific semantic field, the central characteristic of which is that the individual becomes motivated to commit a wrong deed and exhibits little resistance against it. The substitute words *Tazyīn*, *Taḥwī'*, and *Waswasah* also convey this component at various levels and through the agency of the soul or Satan. These words have a relative synonymy, but a semantic hierarchy can also be established for them. *Waswasah* is at the initial stage, *Taswil* and *Taḥwī'* are in the middle, and *Tazyīn* is at the highest level of motivation for committing the evil deed.

Self-awareness of the transgression is a key component in *Taswil*, but, in the process of *Tazyīn*, the individual's self-awareness of the evil deed is reduced to the point where he or she perceives the act as beautiful, and a heartfelt desire for its commission is generated within them. The fact that the soul is not the agent of *Tazyīn* indicates that *Tazyīn* is a condition beyond a mere self-temptation (*waswasah nafsaniyyah*). These subtle differences among the studied words provide a deeper understanding of the process of committing sins.

معناشناسی واژه «تسویل» در قرآن کریم با رویکرد ساختارگرایی

عباس مصلائی پور^۱ | طیبه حاجی سلطانی^۲

۱. دانشیار، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، معارف اسلامی و ارشاد، دانشگاه امام صادق(ع)، تهران، ایران. رایانامه: amusallai@isu.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، معارف اسلامی و ارشاد، دانشگاه امام صادق(ع)، تهران، ایران.

رایانامه: ta.hajisoltani@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	هدف: یکی از واژگان قرآن کریم که در بیان حالات و گرایش‌های نفس بیان شده است، واژه «تسویل» است و برخی از مترجمان آن را به تزیین ترجمه کرده‌اند؛ اما به نظر می‌رسد که مؤلفه‌های معنایی این دو واژه متفاوت است و نمی‌توان آنها را معادل دقیق یکدیگر دانست. پرسش اصلی تحقیق این است که معنای واژه «تسویل» در ساختار معنایی قرآن چیست؟ هدف، تبیین تفاوت‌های معنایی میان این واژه و واژگان جانشین آن در سیاق آیات، با استناد به داده‌های لغت‌نامه‌ای و با رویکردی ساختاری است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۱۴	روش پژوهش: روش اصلی پژوهش، معناشناسی ساختارگرایانه بر پایه‌ی روابط جانشینی و همنشینی است.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۸/۱۷	ابتدا با مراجعه به منابع لغوی، معنای اولیه‌ی «تسویل» به دست آمد. سپس با توجه همزمان به ساختار نحوی و معنایی آیات مشتمل بر واژه «تسویل»، واژگان جانشین و همنشین استخراج گردید. با بررسی ساختاری به همراه توجه به سیاق آیات، معنای «تسویل» در ساختار معنایی قرآن حاصل شد.
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۲۸	یافته‌ها: در این پژوهش، ابتدا معانی مختلف این واژه در کتب لغت مورد بررسی قرار گرفته و بر این اساس، مفهوم «استرخاء» (سستی و رخوت) به عنوان توضیح مناسب‌تری برای تسویل، بر مبنای ریشه «سَوَلَ» انتخاب شده است. تحلیل ساختاری نشان می‌دهد که «نفس» و «شیطان» در رابطه همنشینی و «إملاء» در رابطه اشتدادی با تسویل قرار دارند و «نفس» پر بسامدترین همنشین آن است. همچنین، واژگان «تطويع»، «وسوسه» و «تزیین» در محور جانشینی با تسویل قرار دارند که با تسویل ترادف نسبی داشته و در میدان معنایی مشترکی قرار می‌گیرند که شامل انگیزه‌بخشی برای انجام عمل نادرست و کاهش مقاومت درونی در برابر آن است.
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۰۱	نتیجه‌گیری: این مطالعه نشان داد که کوچک‌شمردن گناه و مصیبتی بزرگ و پایین‌آوردن اهمیت و بزرگی آن در نظر فرد، مؤلفه معنایی منحصر به فرد تسویل است که آن را از واژگان جانشین خود متمایز می‌سازد. برابر دانستن تسویل با «تزیین» در برخی تفاسیر و کتب لغت می‌تواند تحت تأثیر مفهوم «سَوَلَ» به معنای حاجت و درخواست باشد.

کلیدواژه‌ها:

تسویل، معناشناسی، ساختارگرایی، روابط همنشینی، روابط جانشینی.

استناد: مصلائی پور، عباس و حاجی سلطانی، طیبه. (۱۴۰۵). معناشناسی واژه تسویل در قرآن کریم با رویکرد ساختارگرایی، کتاب قیَم، ۱۶ (۱)، پیاپی: ۳۴، ۱۹-۱.

DOI: <http://doi.org/10.30512/kq.2025.22096.3955>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه میبد.

۱. طرح مسئله

در مطالعات قرآنی، تحلیل واژگان و بررسی معناشناسی آنها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. معناشناسی بخشی از دانش زبان‌شناسی به شمار می‌رود که با مطالعه معنا به دنبال کشف چگونگی عملکرد ذهن انسان در درک معنا از طریق زبان است (صفوی، ۱۴۰۱، ص ۲۸). واژه «تسویل» چهار مرتبه در قرآن کریم به کار رفته (عبدالباقی، بی تا، ص ۴۷۳) و برخی از مترجمان آن را به تزیین ترجمه کرده‌اند؛ اما به نظر می‌رسد که مؤلفه‌های معنایی این دو واژه متفاوت است و نمی‌توان آنها را معادل دقیق یکدیگر دانست. معناشناسی واژه تسویل نیازمند بررسی بیشتر با استفاده از روش‌های مختلف تحلیل زبانی است.

در تبیین واژه تسویل پژوهش‌هایی انجام شده است. مقاله «معناشناسی واژه تسویل در قرآن با تأکید بر روابط مفهومی» توسط رحمان عشریه در سال ۱۴۰۳ به عنوان نزدیک‌ترین پیشینه از نظر موضوع و روش محسوب می‌شود که در آن از روابط جانشینی و همنشینی در معناشناسی واژه تسویل بهره برده است. نویسنده مقاله مذکور، نتیجه می‌گیرد که تسویل، نوعی خاص از «تزیین» و مرتبط با تمایلات نفسانی است (عشریه، ۱۴۰۳، ص ۷۷). نتایج حاصل از این پژوهش، در مقایسه با مطالعه مشابه که توسط رحمن عشریه انجام شده است، تفاوت‌های قابل توجهی را در بخش جانشینی نشان می‌دهد. عشریه، واژگان «تزیین»، «اغوا»، «تحسین»، «زخرف»، «تبرج» و «تحلیه» را به عنوان جانشین معرفی کرده است. موارد متمایز کننده پژوهش حاضر عبارتند از:

۱. یکی از نکاتی که در این پژوهش به آن توجه شد، بررسی ریشه واژه «تسویل» و تأثیر آن بر درک معنایی این واژه است؛ درحالی‌که در مقاله عشریه، این مسئله مغفول مانده است و نگارنده با برابر دانستن معنای تسویل با تزیین به کشف واژگان جانشین پرداخته است.

۲. در این پژوهش با در نظر گرفتن نقش دستوری تسویل به عنوان فعل، از انتخاب نادرست واژگان با نقش دستوری اسم به عنوان جانشین اجتناب شده است. واژگانی چون «زخرف» و «تبرج» به صورت اسم یا مصدر در قرآن کریم به کار رفته‌اند و اگر قرار باشد، جانشینی با این واژگان صورت گیرد، باید از صورت فعلی آنها استفاده شود که چنین کاربردی در آیات قرآن مشاهده نمی‌شود. صورت فعلی «تبرج» یک مرتبه در آیه ۳۳ سوره احزاب به کار رفته است که بافت موقعیتی آن از نظر معنا و ساختار نحوی متفاوت از معنای تسویل است. افعال «اغوا» و «تحسین» و «تحلیه» نیز، در ساختار نحوی مشابه با آیات تسویل به کار نرفته‌اند.

۳. علاوه بر ساختار نحوی، قراردادن واژگان جانشین در یک حوزه معنایی ضروری است. همانطور که در بررسی آیات تسویل مشاهده خواهد شد، این فعل توسط نفس یا شیطان در جهت ترغیب انسان برای انجام گناه واقع می‌شود و افعال «تزیین»، «تطويع» و «وسوسه» نیز، ناظر به این خصوصیت هستند؛ درحالی‌که واژگان «زخرف»، «تبرج» و «تحلیه» کاربردی خارج از قلمرو اعمال دارند و غالباً برای زیبایی، خودنمایی و آراستگی ظاهری به کار رفته‌اند. این تمایزات، اهمیت توجه به روش‌شناسی دقیق در مطالعات معناشناسی قرآنی و ضرورت در نظر داشتن همزمان جنبه‌های نحوی و معنایی در تحلیل واژگان را نشان می‌دهد.

مقاله «تفکری پیرامون تزیین و تسویل شیطان در قرآن» توسط زهرا وقوعی در سال ۱۳۹۷، مقاله «تزیین شیطان و تسویل نفس» به قلم مجید معارف و احسان احمدیان در سال ۱۳۹۳ و مقاله «چگونگی سنت تزیین درباره اهل باطل و پاسخ به شبهات آن با تأکید بر مدل فرایندی» نوشته وطن‌دوست و تشکری در سال ۱۴۰۱ از جمله پژوهش‌هایی هستند که وجوه مختلف مکاید نفس و شیطان را در قالب تسویل و تزیین معرفی و تشریح کرده‌اند. در حوزه معناشناسی، می‌توان به مقاله «بازنمایی مفهوم تزیین در آیات و دلالت آن در زیبایی‌شناسی قرآنی» توسط سیدمجید امامی، نجمه کاظمی و حدیث ریاحی در سال ۱۴۰۲ اشاره کرد که مفهوم «تزیین» در آیات

قرآن را با روش ریشه‌شناسی تاریخی و معناشناسی همزمانی مورد تحلیل قرار داده‌اند. پژوهش حاضر با رویکرد معناشناسی ساختارگرا و با تمرکز بر محورهای همنشینی و جانشینی، به تحلیل معنای واژه «تسویل» در قرآن می‌پردازد. سؤال اصلی این است که معنای واژه «تسویل» در ساختار معنایی قرآن چیست؟ هدف، بررسی تفاوت‌های معنایی میان تسویل و واژگان جانشین در سیاق آیات و بر اساس معانی لغت‌نامه‌ای است تا درکی دقیق‌تر از مفاهیم قرآنی ارائه شود. این روش، پیشتر بجز در یک مورد، در پژوهش‌های مشابه به‌کار نرفته است.

۲. مبانی نظری پژوهش

فردینان دو سوسور (م. ۱۹۱۳ م)^۱، بنیانگذار ساختارگرایی، زبان را متشکل از مجموعه‌ای از واحدها و ارتباطات بین آنها می‌داند. به عقیده وی، کلمات به تنهایی معنایی ندارند؛ بلکه معنای آنها در تمایز با سایر کلمات در سیستم زبان شکل می‌گیرد. این اندیشه وجه تمایز تفکرات سوسور با زبان‌شناسان پیش از خود بود (Culler, 1976, p. 86). روابط میان عناصر زبان به دو محور همنشینی و متداعی تقسیم می‌شود (سوسور، ۱۳۸۲، ص ۱۷۶). رومن یاکوبسن (م. ۱۹۸۲ م)^۲ این دو محور را با تأکید بر جنبه‌های شناختی و کارکردی زبان، تحت عنوان نظریه «انتخاب و ترکیب» (selection & combination) توسعه داد. زنجیره یا رابطه همنشینی از دو یا چند واحد متوالی تشکیل می‌شود که به صورت خطی و یک بعدی در زنجیره گفتار قرار می‌گیرند (سوسور، ۱۳۸۲، ص ۱۷۶). در این محور، واژگان بر اساس قواعد دستوری کنار یکدیگر قرار می‌گیرند تا ساختارهای پیچیده‌تری مانند جمله‌ها را بسازند. تغییر یا حذف هریک از واحدها در محور همنشینی باعث تغییر معنا و یا اختلال در انتقال پیام می‌شود (Jakobson & Halle, 1971, p. 72). واژگان متداعی که بعد از سوسور با عنوان واژگان جانشین مطرح شدند، به مجموعه‌ای از واژگان اشاره دارد که با تداعی ذهنی به وجود می‌آیند و می‌توانند در یک جایگاه ساختاری خاص، جایگزین یکدیگر شوند. این محور به صورت عمودی تصور می‌شود؛ زیرا واژگان جانشین در متن حاضر نیستند، بلکه در حافظه گوینده و شنونده به صورت بالقوه وجود دارند. استخراج واژگان جانشین، نیازمند شناسایی گروه‌های از کلمات است که بر اساس معیارهایی نظیر همانندی معنایی، ریشه مشترک یا حتی پسوند‌های یکسان شکل گرفته‌اند. به عنوان مثال، واژگان مرتبط با حوزه آموزش مانند «تعلیم»، «یادگیری»، «آموزش»، «پرورش» و «آموختن» یک گروه جانشین را تشکیل می‌دهند که بر اساس میدان معنایی مشترک سازمان‌دهی شده‌اند. این گروه‌ها می‌توانند بی‌نهایت گسترش یابند؛ زیرا هر واژه قابلیت تداعی واژگان مرتبط بسیاری را در ذهن دارد (سوسور، ۱۳۸۲، ص ۱۸۰). برای محدود کردن این پیچیدگی، سوسور پیشنهاد می‌دهد که نظام زبانی باید از منظر محدودکردن اختیار بررسی شود تا از پراکندگی نشانه‌ها جلوگیری گردد (سوسور، ۱۳۸۲، ص ۱۹۰). یاکوبسن در نظریه «انتخاب و ترکیب» نشان داد که انتخاب واژگان در محور جانشینی تحت تأثیر روابط همنشینی در بافت جمله قرار دارد و گوینده در انتخاب کلمات خود کاملاً آزاد نیست. انتخاب او (به جز در موارد نادر) باید از ذخیره واژگانی انجام شود که او و مخاطبانش به‌طور مشترک در اختیار دارند. بعلاوه، باید به الزامات نحوی و ساختارهای سنتی هر زبان نیز توجه داشت (Jakobson & Halle, 1971, p. 72). به عنوان مثال جمله «دانش، بینش را می‌آفریند.» در محور همنشینی حذف هر کدام از واحدهای موجود در جمله، به اختلال در معنای جمله منجر می‌شود. در محور جانشینی می‌توان با حفظ ساختار دستوری، کلمات دیگری را جانشین هر واحد از جمله کرد. باید توجه داشت که جانشین هر کلمه در ساختار جمله باید نقش دستوری یکسانی با آن داشته باشد. برای نمونه، افعالی از قبیل «ایجاد می‌کند»، «می‌پروراند»، «می‌سازد» می‌تواند جانشین فعل در جمله اصلی پیشین

شوند. همه این افعال مانند فعل «آفریدن»، از نظر دستوری متعدی‌اند و ساختار اصلی جمله را حفظ می‌کنند. همچنین، از نظر معنایی با زمینه اصلی سخن نیز سازگارند و تولید جملات معنادار می‌کنند. حتی افعال متضاد با «آفریدن» مانند «می‌زداید» و «می‌کاهد» نیز می‌تواند در زمره واژگان جانشین تصور شوند. انتخاب هر یک از این کلمات وابسته به معنای مورد نظر گوینده و بافت کلامی و غیرکلامی سخن است.

معناشناسی ساختارگرا، در عین توجه به معنای مستقل واژگان، بر این باور است که ارزش و معنای واقعی یک واژه در تعامل با سایر واژگان در نظام کلی زبان مشخص می‌شود. بنابراین، نقطه آغازین پژوهش معناشناختی ساختارگرا، تبیین معنای لغوی و مستقل واژه مورد نظر است. در این پژوهش، ابتدا با مراجعه به منابع معتبر لغوی نزدیک به عصر نزول، معنای مستقل واژه «تسویل» در زبان عربی استخراج می‌شود. این امر، به عنوان مبنایی برای درک روابط معنایی واژه در نظام زبانی قرآن عمل می‌کند. پس از تبیین معنای لغوی واژه، گام بعدی استخراج واژگان جانشین و هم‌نشین آن در آیات قرآن است. در این مرحله، به ساختار معنایی واژگان در قرآن توجه می‌شود و روابط آنها با یکدیگر مورد بررسی قرار می‌گیرد تا جایگاه و خصوصیات واژه «تسویل» در نظام زبانی قرآن مشخص شود. از طرف دیگر، باید توجه داشت که معنا تنها در نظام زبانی شکل نمی‌گیرد؛ بلکه به شرایط تولید متن نیز وابسته است. هالیدی (م. ۲۰۱۸) تأکید می‌کند که معنا بدون توجه به بافت موقعیت کامل نیست. بافت موقعیت عبارت است از محیط بلافضلی که متن در آن در حال کارکردن است. این مفهوم نشان می‌دهد که چرا در شرایطی خاص، واژگان مشخصی به کاربرده می‌شوند (هالیدی و حسن، ۱۴۰۰، ص ۱۲۴). در تحلیل واژه تسویل، زمینه زبانی مانند واژگان همراه در آیه و بافت موقعیتی مانند شرایط نزول و مخاطبان آیه که با مراجعه به تفاسیر شاخص انجام می‌شود به درک بهتر معنای آن کمک خواهد کرد.

۳. بررسی لغوی واژه

زبان عربی، عضو خانواده زبان‌های سامی است. در این زبان‌ها، ریشه کلمات معمولاً سه‌حرفی بوده و معانی مرتبطی را در واژگان مشتق‌شده از یک ریشه ایجاد می‌کند (صالح، ۲۰۰۹، صص ۴۷-۴۹). لازم به ذکر است، بررسی ریشه‌شناسی زبان‌های سامی نیازمند تخصص و مطالعات گسترده است و خارج از حیطه این پژوهش قرار دارد. از این‌رو، معنای ریشه‌ای «تسویل» نقش کمکی دارد و محور اصلی پژوهش محسوب نمی‌شود. جستجوی انجام‌شده در فرهنگ لغت سامی نشان داد که ریشه نزدیک به تسویل، «سَوَلَ» به معنای پایین‌انداختن و شل کردن است. ریشه «سَأَلَ» در لغت سامی به معنای پرسیدن، سراغ‌گرفتن و درخواست کردن آمده است؛ ولی با توجه به هموز بودن این کلمه به نظر می‌رسد، تسویل مفهومی مجزا از ریشه «سَأَلَ» داشته باشد (مشکور، ۱۳۵۷، ج ۱، ص ۴۲۲).

در لغت‌نامه‌های متقدم زبان عربی، ریشه «سول» به معنای «استرخاء» به معنای سست‌بودن آمده است (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۷، ص ۲۹۸؛ ابن‌درید، ۱۹۸۷، ج ۱، ص ۵۶۶؛ شیبانی، ۱۳۹۴، ج ۲، ص ۱۲۰؛ ازهری، ۱۴۲۱، ج ۱۳، ص ۴۷). «الأسول من النبات» به گیاهانی اطلاق می‌شود که در پایین و یا ریشه آن سستی و ضعف وجود دارد (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۷، ص ۲۹۸). «السَّوْلَةُ، البطن اذا كان مسترخيا»: به شکم وقتی افتاده و آویزان است، «سَوْلَةٌ» گفته می‌شود. همچنین در شعر عرب، تعبیر «حمل الأسول» به کار رفته که به معنای ابری است که بر اثر فراوانی باران، سست و آویخته شده است (شیبانی، ۱۳۹۴، ج ۲، ص ۱۲۰). از دیدگاه نویسنده

«تهذیب اللغة» ریشه این واژه مهموز است، اما به علت ثقیل بودن تلفظ، همزه مخفف شده است (ازهری، ۱۴۲۱، ج ۱۳، ص ۴۷)؛ درحالی‌که در کتب پیش از «تهذیب اللغة»، ریشه تسویل از «سول» گرفته شده که ریشه‌ای معتل است نه مهموز. مطالعه و تحلیل واژگان در منابع کهن زبان عربی نشان می‌دهد که دو ریشه «سأل» و «سول» مفاهیمی متمایز دارند. در لغت‌نامه زبان‌های سامی نیز، این دو ریشه به صورت مستقل ذکر شده‌اند. «سأل» که واژه «سؤل» مشتق از آن است، به معنای «پرسیدن»، «درخواست کردن» آمده است؛ درحالی‌که «سول» به معنای «پایین انداختن» ذکر شده است. همانطور که اشاره شد، در اولین کتب لغت موجود زبان عربی شامل کتاب العین خلیل فراهیدی (م. ۱۷۰ ق)، کتاب الجیم ابو عمرو شیبانی (م. ۲۰۶ ق)، جمهرة اللغة ابن درید (م. ۳۲۱ ق)، ریشه «سول» مجزا از «سأل» و به معنای استرخاء بیان شده است؛ اما در کتاب «تهذیب اللغة» ازهری (م. ۳۷۰ ق) این دو واژه ذیل یک ریشه واحد قرار گرفته‌اند. ازهری در ابتدا معنای استرخاء را بیان می‌کند؛ ولی در ادامه، واژه تسویل را با استناد به آیه ﴿قَدْ أُوتِيَ سُورُكَ يَا مُوسَى﴾ (طه: ۲۰/۳۶) با کلمه «سؤل» برابر دانسته و به معنای تزیین تفسیر کرده است. استدلال او این است که خواسته قلبی انسان نسبت به انجام یک عمل، موجب اشتیاق و زیباپنداری آن عمل می‌شود. تأثیرپذیری معنای تسویل از ریشه «سؤل» به معنای حاجت و درخواست در برخی تفاسیر نیز دیده می‌شود. برای نمونه، ابن عطیه در تفسیر آیه ۹۶ سوره طه، «سؤلّت» را به حاجت و نیاز نفس تعبیر کرده (ابن عطیه، ۱۴۲۲، ج ۴، ص ۶۱) و فخر رازی در توضیح این عبارت بیان می‌کند که این امر حاجت و هوای نفس سامری است و کسی او را به این کار دعوت نکرد (فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۲۲، ص ۹۶)؛ اما این برداشت نیازمند بازبینی است. «سؤل» واژه‌ای مهموز است که از ریشه «سأل» گرفته شده است و به معنای «خواستن و طلب کردن» است. وقتی فرد چیزی را به شدت می‌طلبد، این خواسته در نظر او مطلوب و زیباست؛ به این معنا که طلب شدید، میل و اشتیاق نسبت به آن چیز را افزایش می‌دهد و آن را در چشم فرد آراسته و مقبول جلوه می‌دهد. به همین دلیل، «سؤل» می‌تواند با مفهوم تزیین مرتبط باشد؛ اما «سول» فعل معتل واوی است و در این صورت نمی‌توان بین این کلمه و «سؤل» ارتباط معنایی برقرار کرد. این تمایز معنایی را می‌توان در تفسیر زمخشری، ادیب برجسته عرب، در تفسیر آیه ۲۵ سوره محمد نیز مشاهده کرد: «وَقَدْ أَشْتَقُّ مِنَ السُّؤْلِ مَنْ لَا عِلْمَ لَهُ بِالتَّصْرِيفِ وَ الْأَشْتِقَاقِ جَمِيعاً» (زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۴، ص ۳۲۶). بنابراین، مفهوم تسویل را نمی‌توان بر مبنای ریشه «سأل» تحلیل کرد؛ بلکه باید آن را در چهارچوب معنای مستقل «سول» بررسی نمود که به معنای استرخاء است. در معنای استرخاء آمده است: «هُوَ رَخِيُّ الْبَالِ إِذَا لَمْ يَشْتَدَّ عَلَيْهِ الْأَمْرُ وَ لَمْ يَكْتَرِثْ» (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۴، ص ۳۱۵)؛ زمانی که برای فرد کار سخت نباشد و به آن توجهی نکند، به او «رخیُّ البال» گفته می‌شود. در آیات قرآن، باد تحت فرمان سلیمان (ع) هم با صفت «رشاء» یا جریان آرام باد (ص: ۳۸/۳۶) و هم با خصوصیت «عاصفة» یا تندباد (انبیاء: ۸۱/۲۱) توصیف شده است. علامه طباطبایی در تبیین این تفاوت، واژه «رشاء» را صرف‌نظر از شدت آن، به معنای سهولت جریان باد برای سلیمان (ع) می‌داند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۷، ص ۲۰۵). بنابراین، ریشه «رخی» در قرآن به معنای سهولت به کار رفته است. در ادامه با انتخاب معنای اولیه استرخاء برای واژه تسویل، به بررسی ساختاری آن در آیات قرآن پرداخته می‌شود به نحوی که با به دست آوردن واژگان جانشین و هم‌نشین، جایگاه تسویل در آیات مشخص شده و نشان داده شود که این واژه در چه حوزه معنایی در قرآن قرار گرفته است.

۴. واژگان هم‌نشین تسویل

فعل «سؤل»، چهار مرتبه در آیات قرآن کریم ذکر شده و هر چهار کاربرد آن به صورت فعل ماضی است (عبدالباقی، بی‌تا، ص ۴۷۳) که در انتخاب کلمات جانشین باید مورد توجه قرار گیرد. هم‌نشین‌های این واژه در جایگاه فاعل، در سه آیه، واژه «نفس» و مشتقات آن (یوسف: ۱۸/۱۲ و ۸۳؛ طه: ۲۰/۹۶) و در یک آیه، واژه «شیطان» است (محمد: ۲۵/۴۷). رابطه تسویل با واژگان نفس

و شیطان، رابطه مکملی است که مبتنی بر رابطه نحوی بین واژگان است. همچنین، کلمه «سَوَّلَ» با واژه «أَمَلَى» در آیه ۲۵ سوره محمد به معنای مهلت دادن در رابطه اشتدادی قرار دارد. در رابطه اشتدادی، دو واژه دارای مؤلفه معنایی مشترک هستند که معنای یکدیگر را تقویت می‌کند (قاسم‌پور و سلمان‌نژاد، ۱۳۹۱، ص ۱۰۷). واژه‌های همنشین و جانشین با توجه به ساختار نحوی آیات تسویل در جدول زیر مشخص شده است:

محور همنشینی				
یوسف: ۱۸/۱۲	سَوَّلَتْ	لَكُمْ	أَنْفُسُكُمْ	أَمَرَا
یوسف: ۸۳/۱۲	سَوَّلَتْ	لَكُمْ	أَنْفُسُكُمْ	أَمَرَا
مائده: ۳۰/۵	فَطَوَّعَتْ	لَهُ	نَفْسُهُ	قَتَلَ أَخِيهِ
انفال: ۴۸/۸	رَزَيْنَ	لَهُمْ	الشَّيْطَانُ	أَعْمَالَهُمْ
طه: ۹۶/۲۰	سَوَّلَتْ	لِي	نَفْسِي	
اعراف: ۲۰/۷	فَوَسَّوَسَ	لَهُمَا	الشَّيْطَانُ	
محمد: ۲۵/۳۸	الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمَلَى لَهُمْ			

مشاهده می‌شود که ساختار نحوی آیات تسویل به صورت جمله فعلیه است. تنها در آیه ﴿الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمَلَى لَهُمْ﴾ (محمد: ۲۵/۳۸)، تسویل در ساختار جمله اسمیه بیان شده است. بر اساس نظریه ساختارگرای سوسور، معنای واژه‌ها از طریق تعامل دو محور اصلی، یعنی محور جانشینی و محور همنشینی شکل می‌گیرد. از این رو، تحلیل دقیق هر متن نیازمند توجه همزمان به این دو محور است تا ساختار و معنای آن به صورت جامع درک شود. ساختار نحوی آیات تسویل به صورت الگویی مشخص شامل فاعل (نفس یا شیطان) + حرف جر «ل» + ضمیر متصل + مفعول قابل شناسایی است. مشاهده می‌شود که فاعل در سه آیه به صورت اسم ظاهر ذکر شده است و در یک آیه، فاعل از نظر دستوری به صورت ضمیر مستتر بیان گردیده است (محمد: ۲۵/۳۸). با این حال، از منظر معنایی، فاعلیت شیطان در این آیه با قرارگرفتن در جایگاه مبتدا به وضوح قابل استنباط است. در مورد مفعول، این جزء در آیات تسویل به عملی مشخص اشاره دارد که در سوره یوسف با واژه «أَمَرَا» بیان شده است؛ اما در دو آیه دیگر، مفعول به صورت یک واژه مشخص ذکر نشده است. بررسی آیات نشان می‌دهد که تسویل بر گناه و یا یک حادثه بزرگ واقع شده است. ترکیب جار و مجرور متعلق به فعل به صورت «ل+ضمیر متصل» نشان می‌دهد، فاعل (نفس یا شیطان) عملی را انجام می‌دهد که بر فرد یا افرادی (ضمیر متصل به «ل») اثر می‌گذارد. برای به دست آوردن مؤلفه‌های معنایی تسویل باید ارتباط واژگان همنشین آن با دیگر واژگان قرآنی مشخص شود. پر بسامدترین واژه همنشین آن، «نفس» است که در ادامه به بررسی آن خواهیم پرداخت.

۴-۱. نفس

واژه «نفس» در لغت به روح و همچنین، به هر انسان اطلاق شده است. در ارتباط با روح انسانی، نفس به علم، حیات و قدرت اشاره دارد که هویت فردی را شکل می‌دهد؛ اما این معنا برای گیاهان، حیوانات، ملائکه و جن به کار نرفته است (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۴، ص ۲۸۵). نفس در آیات قرآن با مفاهیم «ظلم»، «کسب»، «تکلیف» و «توفی» در ارتباط است. ظلم همنشین پر بسامد نفس

است؛ اما نفس در مواجهه با ظلم، در موقعیت مفعولی قرار دارد؛ درحالی که در همنشینی با تسویل در جایگاه فاعل قرار گرفته است. بنابراین، باید در میان واژگان همنشین نفس به دنبال افعالی بود که نفس فاعل آن است. واژگان «شح»، «امارة بالسوء»، «لوامة»، «تهوی» و «توسوس» و «طوع» در آیات قرآن در همنشینی با نفس و در جهت توصیف آن مشاهده می‌شوند که در این میان فعل توسوس (ق: ۱۶/۵۰) و طوع (مائده: ۳۰/۵) به لحاظ دستوری در ساختار نحوی آیات تسویل قابل جایگزینی است که در محور جانشینی به آن خواهیم پرداخت.

۴-۲. شیطان

در قرآن اعمال مختلفی به شیطان نسبت داده شده است. هراس افکنی (آل عمران: ۱۷۵/۳)، امر به گناه و اعمال خرافی (نساء: ۴/۱۱۹)، سرگرم کردن انسان به آرزوها (نساء: ۱۲۰/۴)، تحریک به جدال با مؤمنان (انعام: ۱۲۱/۶)، دشمنی (مائده: ۹۱/۵)، امر به فحشا و منکر (بقره: ۲۶۸/۲)، ایجاد فراموشی (کهف: ۶۳/۱۸)، وعده فقر (بقره: ۲۶۸/۲)، بازداشتن از یاد خدا و نماز (مائده: ۵/۹۱)، وسوسه‌گری (طه: ۱۲۰/۲۰)، همراه کردن (ص: ۸۲/۳۸) و تزیین اعمال (نمل: ۲۴/۲۷) از اقدامات شیطان در جهت گمراهی انسان است (عبدالباقی، بی‌تا، صص ۴۸۵-۴۸۶). در میان اقدامات گفته‌شده، وسوسه‌گری و تزیین اعمال در ساختار نحوی آیات تسویل قابل جایگزینی است.

۴-۳. املاء

در آیه ۲۵ سوره محمد، تسویل شیطان با «أملی لهم» همنشین شده و از نظر دستوری عطف به تسویل شده است. بنابراین، به دست‌آوردن معنای املاء، در فهم معنای تسویل کمک کننده خواهد بود. در کتب لغت به دوره طولانی از زمان و یا بخشی از زمان «ملی» گفته می‌شود (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۸، ص ۳۴۵؛ ابن‌درید، ۱۹۸۷، ج ۱، ص ۱۱۸؛ ازهری، ۱۴۲۱، ج ۱۵، ص ۲۹۱). در روایات، «طول أمل» به معنی تصور و گمان باقی ماندن در دنیا است (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱، ص ۸۹). علامه ذیل آیه ۲۵ سوره محمد (ص)، مراد از «أملی لهم» را طولانی کردن آرزوها دانسته است (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۸، ص ۲۴۱). امیرالمؤمنین (ع) در نهج البلاغه، «طول أمل» را مورد مذمت قرار داده و آن را عاملی می‌داند که انسان را از مسیر حق و یاد آخرت دور می‌کند: «وَأَمَّا طُولُ الْأَمَلِ فَيُنْسِي الْآخِرَةَ» (نهج البلاغه، خطبه ۴۲). طول أمل به معنای داشتن آرزوهای بلند و دور و دراز برای دنیا است، به گونه‌ای که فرد تصور می‌کند فرصت زیادی برای زندگی دارد و مرگ را از یاد می‌برد. این تفکر باعث می‌شود، انسان نسبت به اعمال صالح و آماده‌سازی خود برای آخرت بی‌توجه شود و در غفلت فرو رود. در این شرایط، انسان به گونه‌ای مشتاق رسیدن به آرزوهای طولانی خویش است که ارتکاب به گناه و اعمالی که خشم خداوند را به دنبال دارد، برای او آسان می‌شود و آنها را کوچک و کم‌اهمیت می‌پندارد. بر همین اساس می‌توان گفت، همنشینی عبارت «أملی لهم» با تسویل شیطان، معنای استرخاء را در ارتباط با مؤلفه‌های معنایی تسویل تقویت می‌کند.

۵. واژگان جانشین تسویل

قرارگرفتن یک واژه در محور جانشینی به این معناست که این واژه می‌تواند با واژه دیگری در یک جمله یا عبارت جایگزین شود، بدون اینکه ساختار دستوری جمله تغییر کند. برای تحلیل محور جانشینی، لازم است واژگانی در قرآن جستجو شوند که نه تنها از نظر فاعلیت با نفس یا شیطان مرتبط باشند، بلکه از نظر ساختاری نیز قابلیت جایگزینی در الگوی نحوی آیات تسویل را داشته باشند و از

نظر معنایی بر عملی ناپسند یا حادثه‌ای بزرگ واقع شوند. بر این اساس، افعال «تطويع»، «وسوسه» و «تزیین» به‌عنوان واژگان جانشین مناسب شناسایی شدند. این واژگان علاوه بر اشتراک در فاعل، از نظر ساختار نحوی و دلالت معنایی با آیات تسویل هم‌راستا هستند.

۵-۱. وسوسه

در میان واژگان همنشین تسویل، تنها فعل «وسوس» فاعل مشترک نفس و شیطان را دارد. فعل وسوس، رباعی مجرد از ریشه «وسوس» یا «وسس» است. «وَسْوَسَ» به معنای حدیث النفس است و «وَسْوَاس» به معنای صدای آرام باد است که نی‌ها و امثال آن را به لرزه درمی‌آورد و شباهت به صدای زیورآلات دارد (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۷، ص ۳۳۵). وسوسه دعوت به یک امری، با صوت خفی است (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۴، ص ۶۲۵؛ طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۸، ص ۳۴) یا کلام پنهانی که تکرار می‌شود و یا صدایی که از زیورآلات به گوش می‌رسد (زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۹۴). در قرآن کریم واژه «وسوسه» در کاربرد فعلی چهار مرتبه و در کاربرد اسمی یا مصدری، یک مرتبه به صورت «وسواس» آمده است (عبدالباقی، بی‌تا، ص ۸۶). از میان صورت‌های فعلی وسوسه، در سه مورد فاعل آن شیطان است (ناس: ۵/۱۱۴؛ اعراف: ۷/۲۰؛ طه: ۲۰/۱۲۰) و یک مرتبه فاعل آن انسان است (ق: ۱۶/۵۰). در آیات ۲۰ سوره اعراف و ۱۲۰ سوره طه به وسوسه آدم و همسرش توسط شیطان اشاره شده است که آنان را با وعده جاودانگی فریب می‌دهد: ﴿فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ...﴾ (اعراف: ۷/۲۰). در آیه دیگری از قرآن کریم فعل وسوسه به نفس انسان نسبت داده شده است: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلَّمَ مَا تَوْسُوْسُ بِهِ نَفْسَهُ...﴾ (ق: ۱۶/۵۰). در اینجا وسوسه به جای شیطان به نفس نسبت داده شده است؛ زیرا سخن در این آیات در ارتباط با احاطه علم الهی بر جمیع احوال انسان است. قرآن بیان می‌کند که خداوند از پنهانی‌ترین افکاری که در دل انسان می‌گذرد، آگاه است (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۸، ص ۳۴۷). در آیه ﴿الَّذِي يُوسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ﴾ (ناس: ۵/۱۱۴) نیز صورت فعلی وسوسه بیان شده است. از این آیه می‌توان دریافت که محل وسوسه در قلب است که محل ادراک انسان است. بنابراین، «وسوسه» در قرآن به معنای افکاری پنهانی و اثرگذار است که معمولاً انسان را از حقیقت یا اطاعت خداوند دور می‌کند، چه این افکار از سوی شیطان القاء شود و چه از درون خود انسان سرچشمه بگیرد. وسوسه قبل از ارتکاب به یک عمل واقع می‌شود و بر طبق آیات، انسان می‌تواند با توکل بر خدا از تأثیر وسوسه در امان بماند و به آن اعتنا نکند.

۵-۲. تطويع

واژه دیگری که در ساختار نحوی مربوط به آیات تسویل می‌تواند جانشین آن واقع شود، «تطويع» است. این واژه یک مرتبه در قرآن کریم به صورت فعل ماضی «طَوَّعَ» به کار رفته است: ﴿فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ...﴾ (مائده: ۳۰/۵). طَوَّع از ریشه «ط/و/ع» و در باب تفعیل ساخته شده است. معنای طوع در برخی لغتنامه‌های عربی به شرح زیر است:

طوع در مقابل «كُرِه» و به معنای اطاعت کردن آمده است. در آیه ۳۰ سوره مائده، طوع همراه با ترکیب جار و مجرور «له» آمده است. «طاع له» به معنای تسلیم شدن و انقیاد در برابر دیگری است (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۲۰۹؛ ازهری، ۱۴۲۱، ج ۶، ص ۶۶). عبارت «قد أطاع له المُرْتَع إذا اتَّسع له المرتع» به گسترده بودن مرتع و در نتیجه، آسان بودن چرا در آن اشاره دارد (ازهری، ۱۴۲۱، ج ۶، ص ۶۶). «فرس طيَّع» - با قلب واو به یاء - به اسبی گفته می‌شود که فرمان‌پذیر بوده و به آسانی قابل راندن است (ابن درید، ۱۹۸۷، ج ۲، ص ۹۱۷). فعل «طَوَّعَ» از باب تَفَعَّل نیز از ریشه «ط/و/ع» گرفته شده است که به معنای انجام دادن کاری به صورت

داوطلبانه و بدون الزام است (فراهدی، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۲۰۹)؛ اما این واژه در قرآن، برای امور خیر به کار رفته است؛ به طوری که فرد با توجه به علاقه‌ای که به انجام آن دارد، بدون هیچ الزامی خود را به تکلف می‌اندازد (بقره: ۱۵۸ و ۱۸۴؛ توبه: ۷۹/۹) (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۳، ص ۴۳۱).

از دیدگاه علامه طباطبایی، معنای جمله ﴿فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ﴾ این است که نفس قابیل بتدریج و به واسطه وسوسه‌ها و تصمیم‌های پی‌درپی، امر کشتن برادرش هابیل را برای او آسان و میسر ساخت. علامه، ضمن بیان نظر راغب در مورد تدریجی بودن اطاعت در فعل «طَوَّع» می‌گوید: معنای جمله چنین است که قابیل از نفس خود فرمان برد و بتدریج، امر او را که کشتن هابیل بود، اطاعت کرد. به عبارت دیگر، نفس قابیل با آوردن بهانه‌های مکرر، متقاعد و منقاد بر قتل برادر شد (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۵، ص ۲۴۷). برخی قرائت کرده‌اند: «فَطَاوَعَتْ» به معنای اینکه نفس قابیل گویا خود را به قتل برادر دعوت کرد و نفس هم به او اجابت نمود و امتناع نکرد و با او همراهی کرد (زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۶۲۶). به طور کلی، لفظ «طَوَّع» به معنای رام و تسلیم شدن از طریق آسان و میسر نشان دادن چیزی است. این مفهوم، هم شامل تسهیل یک امر بیرونی است مانند فراهم کردن شرایط مناسب که در تعبیر «اطاع له المرتع» دیده می‌شود و هم تسهیل یک امر درونی که شامل متقاعد کردن و پذیرش تدریجی می‌شود. در آیه ۳۰ سوره مائده، تطويع نفس قابیل نشان‌دهنده فرایند تدریجی اقتناع و پذیرش قتل هابیل از سوی نفس او، از طریق توجیهات و وسوسه‌های مکرر است. از این رو، تطويع نوعی فرآیند نفسانی است که در آن، فرد ابتدا ممکن است در برابر یک عمل مردد باشد؛ اما به مرور، آن عمل را برای خود مشروع و آسان می‌بیند و در نهایت، تسلیم آن می‌شود.

۳-۵. تزیین

واژه «تزیین» در قرآن کریم ۲۷ مرتبه در کاربرد فعلی آمده است (عبدالباقی، بی‌تا، ص ۴۲۶). کاربرد اسمی تزیین به صورت واژه «زینت» است که در فرآیند جان‌نشینی با واژه تسویل مؤثر نیست. در بین کاربرد ۲۷ گانه فعلی تزیین، ۷ مورد به زینت آسمان‌ها و زمین و حب ایمان در قلوب مؤمنین اشاره دارد که با مؤلفه معنایی تسویل که شامل تزیین اعمال سوء است متناسب نیست. در این میان، ۲۰ مورد از کاربردهای فعلی تزیین در آیات با مؤلفه‌های معنایی تسویل مرتبط است. در ۶ مورد از کاربردهای این واژه، فاعل تزیین، شیطان است که در یک مورد از آن به صیغه متکلم و از زبان ابلیس است (حجر: ۳۹/۱۵). در ۲ مورد، خداوند زینت اعمال را به خود نسبت داده است. در ۲ کاربرد دیگر تزیین، از قراء و شرکاء به عنوان فاعل یاد شده است و در باقی آیات، فعل «زین» به صورت مجهول به کار برده شده و فاعل آن به طور مستقیم در آیه ذکر نشده است. موارد گفته شده نشان می‌دهد که نفس در قرآن به عنوان فاعل تزیین قرار نگرفته است. در کتب لغت، ریشه زین برابر با آراستگی در مقابل عیب و زشتی آمده است (فراهدی، ۱۴۰۹، ج ۷، ص ۳۸۷). برای به دست آوردن معنای آن در حوزه اعمال، باید به آیات مرتبط رجوع کرد. با توجه به اینکه یکی از معانی تسویل را تزیین ذکر کرده‌اند، برای به دست آوردن مؤلفه‌های معنایی زینت، ضروری است تا آیات مشتمل بر زینت اعمال توسط شیطان مورد بررسی قرار گیرند.

سوره انعام (۴۳/۶): شیطان با ایجاد غرور در دل امت‌های پیشین، آنان را از تضرع به درگاه الهی بازداشت و موجب هلاکشان شد.

سوره انفال (۴۸/۸): در این آیه، موضوع سخن، مشرکانی هستند که با تهییج شیطان، به جنگ با مسلمانان ترغیب شدند. در ادامه آیات، به عذاب مشرکانی که در جنگ بدر به دست مسلمانان کشته شدند، اشاره می‌کند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۹، ص ۱۰۱).
سوره نحل (۶۳/۱۶): شیطان با تزیین اعمال، امت‌های پیشین را تحت ولایت خود درآورد و عذاب الیم برای آنان رقم خورد.

سوره نمل (۲۷/۲۴): در این آیه، پرستش آفتاب توسط ملکه سبا و قوم او را عطف به تزئین شیطان کرده است که در نتیجه آن، گرفتار «صد سبیل» و باز ماندن از راه اصلی هدایت شده‌اند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۵، ص ۳۵۶).

سوره عنکبوت (۲۹/۳۸): شیطان، اعمال سوء قوم عاد و ثمود را مورد علاقه و محبت آنان قرار داد تا جایی که فطرت سالم انسانی آنان را تحت تأثیر قرار داد و آنان را از سبیل هدایت بازداشت «فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ». عبارت «وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ» در انتهای این آیه، مؤید فطرت خداجوی آنان در ابتدای امر است که شیطان با زینت اعمال، آن فطرت پاک را از آنان گرفت (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۶، ص ۱۲۶).

بررسی بافت موقعیتی آیات تزئین با فاعلیت شیطان نشان می‌دهد که گروه‌هایی که اعمالشان توسط شیطان زینت داده شده، شامل مشرکان و کافران از اقوام پیامبران است که به آنان وعده عذاب داده شده است. علاوه بر اینکه همشینی این آیات با «صد سبیل»، بیانگر پیامدهای زیانبار تزئین اعمال توسط شیطان است که فرجام آن اقوام را منتهی به عذاب الهی می‌کند. در آیه ۸ سوره فاطر به زیبا دیدن عمل در نتیجه تزئین اعمال تصریح شده است: ﴿أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَنًا...﴾ (فاطر: ۸/۳۵). در آیه دیگر می‌فرماید: ﴿إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ﴾ (نمل: ۴/۲۷). واژه «عمی» در این آیه به معنای تحیر و سرگشتگی در امور به کار رفته است. مفهوم تزئین اعمال در این آیات، اشاره به تغییر ادراک و دید انسان نسبت به اعمال خود دارد؛ یعنی عملی که در واقع زشت و ناپسند است، در نظر فرد زیبا و حسن جلوه می‌کند. این تزئین، نوعی آراستگی ظاهری است که حقیقت عمل را می‌پوشاند. همانطور که زینت ظاهری می‌تواند عیوب را بپوشاند، این نوع تزئین نیز زشتی‌های عمل را از دید فرد پنهان می‌کند. نیکو پنداشتن یک عمل با علاقه و خواسته قلبی برای انجام آن همراه است.

تحلیل هم‌زمان تسویل و جانشین‌های آن نشان می‌دهد که این افعال دارای یک مؤلفه معنایی مشترک هستند. این مؤلفه عبارت است از فرآیندهایی که توسط نفس یا شیطان در مواجهه فرد با یک عمل نادرست واقع می‌شوند و با کاهش مقاومت درونی فرد، زمینه ارتکاب آن عمل را فراهم می‌کنند. بنابراین، مفهوم استرخاء را باید در پیوند با این حوزه معنایی تعریف نمود. توصیف مرتبط با استرخاء با توجه به مؤلفه معنایی مشترک در حوزه اعمال، کوچک و کم‌اهمیت شمردن گناه و یا پیامد اعمال است. با مطالعه بافت کلامی و موقعیتی آیات تسویل این معنا بیشتر مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۶. معنای تسویل در بافت کلامی

یکی از منابع مهم و کلیدی در شناخت معنای واژگان قرآن، دقت در سیاق آیات و نحوه کاربرد هر واژه در عبارات مختلف قرآن است. بنابراین، ضروری است تا واژه تسویل در سیاق آیات قرآن مورد توجه قرار گیرد.

اولین کاربرد واژه «تسویل» در سوره یوسف (ع) است: ﴿وَ جَاؤُ عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ﴾ (یوسف: ۱۸/۱۲). این آیه در زمینه ماجرای به چاه انداختن یوسف (ع) توسط برادران بیان شده است. فرزندان یعقوب (ع) که به جایگاه یوسف (ع) نزد پدر حسادت می‌کنند، تصمیم به قتل یا طرد برادر خود می‌گیرند و سپس، به خود وعده می‌دهند که در آینده توبه خواهند کرد: ﴿... وَ تَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ﴾ (یوسف: ۹/۱۲). از همین بخش از آیه و به قرینه ﴿يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا...﴾ (یوسف: ۹۷/۱۲) می‌توان نتیجه گرفت که برادران یوسف (ع) که تسویل نفس به آنان نسبت

داده شده است، از اولاد انبیاء بودند که مرتکب گناهی بزرگ شدند و در پایان ماجرا نیز، مورد بخشش قرار گرفتند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۱، ص ۹۴).

کاربرد دیگر واژه تسویل در آیه دیگری از سوره یوسف (ع) است: ﴿قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبْرٌ جَمِيلٌ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعاً إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ﴾ (یوسف: ۸۳/۱۲). در این آیه، جمله «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً» توسط یعقوب (ع) در پاسخ به ادعای فرزندانش مبنی بر انجام سرقت توسط بنیامین و دستگیری او توسط عزیز مصر بیان شده است؛ زیرا دستگیری بنیامین، پیامد ماجرای یوسف (ع) است که به دلیل حسادت فرزندان، از پدر جدا شده بود (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۱، ص ۲۳۱). احتمال دیگری که در علت ذکر تسویل نفس توسط یعقوب (ع) در ماجرای بنیامین مطرح شده، این است که یعقوب (ع) در این ماجرا نیز فرزندان خود را متهم می‌داند؛ به این دلیل که دستگیری بنیامین به علت تعمد برادران در نقل رسم بنی اسرائیل در گرو نگه‌داشتن سارق بوده است؛ درحالی‌که در آئین ملک مصر، گرو نگه‌داشتن سارق رسم نبوده است (زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۴۹۶). در این ماجرا، برادران بنیامین از رسم بنی اسرائیل در گرو نگه‌داشتن فرد متهم به سرقت آگاه بودند؛ اما آشکارکردن این رسم در سرزمین مصر، بدون توجه به پیامدهای آن، موجب جدایی بنیامین از پدر شد. این اقدام، اگرچه در ظاهر با نیت سوء همراه نبود؛ اما در نهایت، به نتیجه‌ای مشابه با ماجرای یوسف (ع) انجامید. یعقوب (ع) با استفاده از واژه تسویل، به این نکته اشاره دارد که فرزندان تحت تأثیر نفس خود، پیامدهای رفتارشان را نادیده گرفته و یا کم‌اهمیت پنداشته‌اند. حضور تعبیر «صَبْرٌ جَمِيلٌ» در همنشینی با تسویل در این دو آیه، نوعی تقابل میان درک عظمت حادثه از جانب یعقوب (ع) با ساده‌انگاری آن از جانب فرزندان را شکل می‌دهد. «بَلْ» از حروف اضراب است که حضور آن قبل از جمله، در مقام نفی سخن قبل و اثبات سخن بعد آن است. عطف به «بَلْ اضْرَاب» نوعی از حصر و اختصاص را می‌رساند. بنابراین، یعقوب (ع) با بیان جمله «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً»، علاوه بر نفی ادعای فرزندان در ماجرای یوسف (ع) و بنیامین، می‌گوید که این ماجرا جز تسویل نفسانی شما نیست.

کاربرد سوم تسویل در آیه ﴿قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذَلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي﴾ (طه: ۹۶/۲۰) است. در سوره طه (آیات ۸۳-۹۸) داستان سامری و گوساله طلایی وی بیان شده است. هنگامی که موسی (ع) برای دریافت شریعت به کوه طور رفت و میقات او طولانی شد، سامری گوساله‌ای از طلا ساخت و مردم را به پرستش آن فراخواند. سامری در پاسخ به موسی (ع) گفت: ﴿قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذَلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي﴾. این آیه در پاسخ به این سؤال حضرت موسی (ع) از سامری است که فرمود: ﴿قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ﴾ (طه: ۲۰/۹۵). این عبارت می‌تواند ناظر به دو سؤال باشد؛ یکی از حقیقت عملی که سامری مرتکب شد و دیگری علت آن که با توجه به سیاق آیه، تسویل نفس در پاسخ به سؤال دوم یعنی علت عمل سامری است (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۴، ص ۱۹۵). در مورد شخصیت سامری که در این آیه مورد تسویل نفس واقع شده است، اختلاف نظر وجود دارد. گفته شده که او از قوم بنی اسرائیل و از طلایه‌داران سپاه موسی (ع) در هنگام عبور از نیل بوده است (جزایری، ۱۳۸۱، ص ۳۹۷) و در علوم کیمیا و هندسه و نجوم و رمل شهرت داشت (طبرسی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۲۰۹). نکات زیر در این آیه مورد توجه‌اند:

الف) فردی که در این آیه مورد تسویل واقع شده است، سامری می‌باشد که بر اساس روایات تاریخی تا قبل از ماجرای گوساله‌پرستی از مؤمنان به موسی (ع) بوده است.

ب) عملی که نفس سامری مرتکب آن شده بود، این بود که وی با استفاده از علم و مهارتی که داشت، بتی را ساخت و به واسطه آن مردم را به شرک دعوت نمود. سامری ابتدا ادعا می‌کند که او چیزی دیده که دیگران ندیده‌اند: «بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ». در تفاسیر مختلف در توضیح اینکه سامری به چه چیزی بصیرت یافته، احتمالاتی مطرح شده است. اما فارغ از این احتمالات، سامری با این

سخن مدعی می‌شود که دانش یا درکی ویژه دارد که دیگران از آن بی‌بهره‌اند. او با این ادعا، خود را در موضع برتر نسبت به دیگران قرار می‌دهد و این خودبرتربینی به کم‌اهمیت پنداشتن گناه منجر می‌شود.

ج) سامری خودش اظهار می‌کند که این کار، نتیجه تسویل نفس او بوده است. به عبارتی، به نادرست یا خطابودن عمل خود آگاه است.

کاربرد چهارم تسویل در آیه ﴿إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَىٰ لَهُمْ﴾ (محمد: ۲۵/۴۷) است. از این آیات استفاده می‌شود که مرتدان مذکور در این آیه، قومی از منافقان بوده‌اند که با کفار ارتباط پنهانی داشته‌اند و قرآن اسرار آنان را در اینجا حکایت کرده است. مؤید این احتمال جمله ﴿...وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ﴾ (محمد: ۲۶/۴۷) است (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۸، ص ۲۴۱). برخی مفسران در معنای تسویل در این آیه به آسان جلوه‌دادن امور بزرگ اشاره کرده‌اند (زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۴، ص ۳۲۶؛ فخررازی، ۱۴۲۰، ج ۲۸، ص ۵۸؛ ابن عطیه، ۱۴۲۲، ج ۵، ص ۱۱۹). نکات زیر در این آیه مورد توجه‌اند:

الف) بر طبق این آیه، کسانی که مورد تسویل واقع شده‌اند، افراد مرتد هستند. ارتداد در زمینه یک ایمان اولیه معنادار می‌شود. عبارت ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ...﴾ (مائده: ۵۴/۵) به این معناست که مرتدان قبل از تسویلات شیطان، در زمره ایمان آورندگان محسوب می‌شدند.

ب) عبارت «مَنْ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ» نشان می‌دهد که افراد مرتد، هدایت را به وضوح درک کرده بودند. با این حال، به جای پابندی و استقامت در حفظ آن، به عقب بازگشته‌اند: «ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ» و از مسئولیت‌پذیری و وفاداری به ایمان خود شانه خالی کردند. این تناقض میان دانستن و عمل نکردن، نتیجه تسویل شیطان است که فرد را به سوی بی‌مبالاتی نسبت به دین سوق می‌دهد.

ج) «أَمْلَىٰ لَهُمْ» در رابطه اشتدادی با «سَوَّلَ» نشان می‌دهد که شیطان با وعده طول عمر و آرزوهای بلند، فرد را از توبه باز می‌دارد تا در گناه که همان ارتباط پنهانی با کفار است، باقی بماند.

د) حضور تعبیر «مَا أَسْخَطَ اللَّهَ» و «فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ» که در محور هم‌نشینی با نقش اشتدادی حضور دارند، نشان می‌دهد که تسویل از جانب شیطان نسبت به تسویل نفس، انسان را بیشتر در معرض ضلالت و خشم خداوند قرار می‌دهد.

با در نظر داشتن مؤلفه معنایی تسویل یعنی کوچک شمردن گناه، می‌توان علاوه بر آیات تسویل، به آیه ۱۵ سوره نور نیز اشاره کرد که در آن ارتباط معنایی با مفهوم تسویل برقرار است: ﴿إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِالسَّتِيقَاتِ قُلُوبَكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ﴾ (نور: ۱۵/۲۴). محور اصلی این سوره، تربیت اخلاقی و اجتماعی جامعه اسلامی است. خطاب در این آیات مؤمنین هستند که در ماجرای افک، شایعاتی را در رابطه با یکی از همسران پیامبر (ص)، بدون علم به درستی آن، در بین یکدیگر منتشر کردند. بخش پایانی آیه بر این نکته تأکید دارد که این گناه در نزد مؤمنان کم‌اهمیت جلوه می‌کند؛ درحالی‌که در پیشگاه الهی گناهی بزرگ و سنگین به شمار می‌آید، زیرا جریان افک افزون بر ماهیت مذموم بهتان و افتراء، می‌توانست به جایگاه پیامبر اکرم (ص) در جامعه اسلامی آسیب برساند و اساس دعوت دینی را با چالش مواجه سازد (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۵، صص ۱۳۱-۱۳۲).

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با بررسی منابع کهن زبان عربی و فرهنگ لغات سامی، نشان داد که واژه تسویل از ریشه «سَوَلَ» مشتق شده و معنای اصلی آن استرخاء است. در برخی کتب لغت و تفاسیر، «سَوَلَ» به معنای «زین» گرفته شده است. شاید بتوان این احتمال را مطرح کرد که این ترادف معنایی، متأثر از واژه «سَوَلَ» به معنای حاجت و درخواست چیزی است که باعث تزیین آن خواسته در نظر فرد می‌شود. بنابراین، این توصیف با فعل تزیین قرابت معنایی بیشتری دارد. ترجیح معنای استرخاء توسط برخی مفسران برجسته، از جمله زمخشری نشان می‌دهد که این معنا دارای پیشینه در سنت تفسیری است و این تطابق، صحت نتیجه‌گیری لغوی پژوهش حاضر را تقویت می‌کند.

معنای اولیه استرخاء، پس از استخراج واژگان جانشین و همنشین، در میدان معنایی مشخصی قرار گرفت. خصوصیت محوری این میدان معنایی این است که فرد برای انجام عمل نادرست دارای انگیزه شود و مقاومت کمتری برای ارتکاب به آن، از خود بروز دهد. هر کدام از واژگان «تسویل»، «تطويع»، «تزيين» و «وسوسه» به طریقی و در سطوح متفاوتی حامل این مؤلفه معنایی هستند. فاعل همه این افعال نفس و شیطان است. با توجه به این خصوصیت، تسویل در نظام زبانی قرآن می‌تواند به صورت کوچک شمردن گناه یا مصیبتی بزرگ و همچنین، سستی و رخوت در حفظ دین توصیف شود. این توصیف با معنای ریشه‌ای «سَوَلَ»؛ یعنی پایین انداختن نیز سازگار است که می‌تواند اشاره‌ای به پایین آوردن اهمیت یا بزرگی گناه در نظر فرد باشد. بر همین اساس، می‌توان دریافت که آگاهی از گناه‌بودن یک عمل نیز، از مؤلفه‌های معنایی تسویل است؛ زیرا کسی که گناه را کوچک می‌پندارد، باید آن عمل را گناه بداند و از نادرست بودنش آگاه باشد که این خصوصیت از آیات تسویل نیز قابل برداشت است. همچنین، رابطه اشتدادی تسویل با «املاء»، مفهوم تسويف را تقویت می‌کند که نوعی آسان‌شمردن و تسهیل ارتکاب به گناه محسوب می‌شود. الگوی مشترک در موارد تسویل ذکر شده در قرآن کریم نشان می‌دهد که این پدیده در افرادی با پیشینه ایمانی رخ می‌دهد. این یافته، اهمیت مراقبت مداوم از نفس و هوشیاری نسبت به وسوسه‌های درونی را حتی برای مؤمنان آشکار می‌سازد. این الگو بیانگر ماهیت پویا و متغیر ایمان است که نیازمند مراقبت و تقویت مستمر است. افرادی چون برادران یوسف (ع)، سامری و مرتدان صدر اسلام، همگی نمونه‌هایی هستند که به‌رغم قرار داشتن در محیط‌های ایمانی یا برخورداری از ایمان اولیه، در اثر تسویل نفس یا شیطان از مسیر حق منحرف شدند. واژه تسویل با آیه ۱۵ سوره نور ارتباط مفهومی دارد: ﴿... تَحْسِبُونَهُ هَيِّئًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ﴾ (نور: ۱۵/۲۴). سیاق این سوره مربوط به بیان موضوعات مهم اخلاقی و اجتماعی جامعه اسلامی است. خداوند در ضمن بیان این آیه، مؤمنان را از کوچک و کم‌اهمیت دانستن گناه بهتان بر حذر می‌دارد. بررسی سیاق آیات و معنای لغتنامه‌ای نشان داد که واژگان جانشین تسویل، دارای تفاوت‌های ظریف معنایی با مفهوم تسویل هستند.

فعل «طَوَعَ» از نظر لغوی، قرابت معنایی زیاد با «سَوَلَ» دارد و مؤلفه معنایی آسان‌نمودن انجام عمل سوء را منتقل می‌کند؛ اما تسهیل به صورت توجیهات و بهانه‌های پی‌درپی و تدریجی انجام می‌شود تا نفس بر انجام عملی رام شود؛ اما مؤلفه کوچک شمردن گناه پس از انجام آن و تسويف در آیات مشاهده نمی‌شود. واژه «وسوسه» نیز به القانات قلبی قبل از عمل سوء اشاره دارد تا فرد برای انجام آن دارای انگیزه شود. وسوسه، نقطه آغاز برای ارتکاب به گناه است. تفاوت معنایی تزیین و تسویل در این است که تزیین با خودآگاهی کمتری همراه است و بر زیباانگاری عمل سوء و تمایل قلبی به آن تمرکز دارد. تزیین در قرآن با نفس همنشین نیست که نشان‌دهنده فراتر بودن آن از وسوسه نفسانی و قرارگرفتن در مرحله‌ای بالاتر از تسویل است. همنشینی تزیین با «صدّ سبیل» نیز حاکی از انحراف عمیق و پایدار است. از منظر روابط میان واژگان جانشین، افعال «تسویل»، «تزيين»، «تطويع» و «وسوسه» دارای ترادف نسبی هستند. در عین حال، می‌توان میان آنها نوعی سلسله‌مراتب معنایی نیز قائل شد. بر این اساس، در فرآیند منتهی به انجام اعمال

سوء و ترغیب به ارتکاب آن، وسوسه در مرحله آغازین قرار دارد؛ درحالی که تزیین بیانگر بالاترین سطح انگیزه برای ارتکاب آن عمل است. تسویل و تطويع در میانه این سلسله مراتب قرار دارند. این سلسله مراتب، تفاوت‌های ظریف معنایی میان این افعال را برجسته می‌سازد.

افعالی مانند «اضلال»، «ازلال» و «صد» ممکن است به عنوان جانشین‌های تسویل مطرح شوند؛ اما به دلیل انطباق اندک آنها با ساختار نحوی آیات تسویل و تفاوت در حوزه معنایی، جایگزین‌های مناسبی نیستند. این افعال در میدان معنایی گسترده‌تری قرار می‌گیرند و به‌طور خاص، به فرآیند اقناع و کاهش بازدارندگی درونی در برابر گناه اشاره ندارند. بنابراین، استفاده از آنها تحلیل را پیچیده‌تر کرده و در تبیین دقیق معنای تسویل کمکی نمی‌کند.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم.

- نهج البلاغه. (۱۳۸۵). ترجمه: محمد دشتی، ج ۴، امیرالمؤمنین.

ابن‌درید، محمد بن حسن. (۱۹۸۷). جمهرة اللغة. دار العلم.

ابن عطیه، عبدالحق بن غالب. (۱۴۲۲). المحرر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز. دار الکتب العلمیة.

ابن فارس، احمد. (۱۴۰۴). معجم مقاییس اللغة. مکتب الإعلام الاسلامی.

ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴). لسان العرب. ج ۳، دار صادر.

ازهری، محمد بن احمد. (۱۴۲۱). تهذیب اللغة. دار احیاء التراث العربی.

امامی، سیدمجید؛ کاظمی، نجمه وریاحی، حدیث. (۱۴۰۲). بازنمایی مفهوم تزیین در آیات و دلالت آن در زیبایی‌شناسی قرآنی. پژوهش‌های

زبان‌شناختی قرآن، ۱۲(۱)، ۱۴۵-۱۶۴. <https://doi.org/10.22108/mrgs.2023.138865.1898>

جزایری، نعمت‌الله. (۱۳۸۱). داستان پیامبران یا قصه‌های قرآن از آدم تا خاتم. ترجمه: فاطمه مشایخ، فرحان.

زمخشری، محمود بن عمر. (۱۴۰۷). الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل. دار الکتب العربی.

سوسور، فردینان. (۱۳۸۲). دوره زبان‌شناسی عمومی. ترجمه: کوروش صفوی، هرمس.

شیبانی، ابوعمر و. (۱۳۹۴). الجیم. تحقیق: ابراهیم الأبیاری، هیئة العامة لشئون المطابع الأميریة.

صالح، صبحی. (۲۰۰۹). دراسات فی فقه اللغة. دار الملايين.

صفوی، کوروش. (۱۴۰۱). درآمدی بر معنی‌شناسی. سوره مهر.

طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۹۰). المیزان فی تفسیر القرآن. مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.

طبرسی، احمد بن علی. (۱۳۷۱). الإحتجاج علی أهل اللجاج. ترجمه: علی‌اکبر غفاری، مرتضوی.

طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. ناصر خسرو.

عبدالباقی، محمدفؤاد. (بی‌تا). معجم المفهرس لألفاظ القرآن الکریم. اسلامی.

عشریه، رحمن. (۱۴۰۳). معناشناسی واژه تسویل در قرآن با تأکید بر روابط مفهومی. پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن، ۱۳(۲)، ۷۷-۸۹.

<https://doi.org/10.22108/mrgs.2024.138506.1889>

فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰). التفسیر الکبیر. ج ۳، دار احیاء التراث العربی.

فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹). کتاب العین. دار الهجرة.

قاسم‌پور، محسن و سلمان‌نژاد، مرتضی. (۱۳۹۱). معناشناسی تدبیر در قرآن. مطالعات تاریخی قرآن و حدیث، ۱۸(۲)، پیاپی: ۵۲، ۱۰۳-۱۲۴. مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳). بحار الأنوار. مؤسسة الوفاء.

مشکور، محمدجواد. (۱۳۵۷). فرهنگ تطبیقی عربی با زبان‌های سامی و ایرانی. بنیاد فرهنگ ایران.

معارف، مجید و احمدیان، احسان. (۱۳۹۳). تزیین شیطان و تسویل نفس. بصیرت و تربیت اسلامی، ۱۱(۱)، پیاپی: ۲۸، ۱-۲۴.

وطن‌دوست، محمدعلی و تشکری، محمد. (۱۴۰۱). چگونگی سنت «تزیین» درباره اهل باطل و پاسخ به شبهات آن با تأکید بر مدل فرایندی. پژوهشنامه کلام، ۹ (۱)، پیاپی: ۱۶، ۲۶۳-۲۸۷. <https://doi.org/10.22034/pke.2022.13022.1623>

وقوعی، زهرا. (۱۳۹۷). تفکری پیرامون تزیین و تسویل شیطان در قرآن. کنفرانس ملی علوم اسلامی و پژوهش‌های دینی. هالیدی، مایکل و حسن، رقیه. (۱۴۰۰). زبان، بافت و متن. ترجمه: مجتبی منشی زاده و طاهره ایشانی، نشر علمی.

References

The Holy Qur'an.

- Nahj al-Balaghah.* (2006). Translated by Muhammad Dashti (41st ed.). Amir al-Mu'minin Publications.
- 'Abd al-Bāqī, Muḥammad Fu'ād. (n.d.). *Almu'jam al-Mofahras li-Alfāẓ al-Qur'ān al-Karīm*. Islāmī. [in Arabic]
- 'Ashariyyah, Raḥmān. (2024). Semantics of the Word Taswil in the Qur'an with an Emphasis on Conceptual Relations. *Linguistic Researches on the Qur'an*, 13(2), pp. 77-89. [in Persian] <https://doi.org/10.22108/nrgs.2024.138506.1889>
- Azharī, Muḥammad bin Aḥmad. (2000). *Tahdhīb al-Lughah*. Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [in Arabic]
- Culler, Jonathan. (1976). *Saussure*. Fontana/ Open Books: <https://Academia.edu>.
- Fakhr al-Rāzī, Muḥammad bin 'Umar. (1999). *Al-Tafsīr al-Kabīr* (3rd ed.). Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [in Arabic]
- Farāhīdī, Khalīl bin Aḥmad. (1989). *Kitāb al-'Ayn*. Dār al-Hijrah. [in Arabic]
- Halliday, Michael A.K. & Hasan, Ruqaiya. (2021). *Language, Context, and Text* (translated by Mujtabā Munshizādeh and Tāhirah Īshānī). Nashr-e 'Ilmī. [in Persian]
- Ibn 'Aṭīyyah, 'Abd al-Ḥaqq ibn Ghālīb. (2001). *Al-Muḥarrar al-Wajīz fī Tafsīr al-Kitāb al-'Azīz*. Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah. [in Arabic]
- Ibn Durayd, Muḥammad ibn al-Ḥasan. (1987). *Jamharat al-Lughah*. Dar al-'Ilm. [in Arabic]
- Ibn Fāris, Aḥmad. (1984). *Mu'jam Maqāyīs al-Lughah*. Maktab al-'Ilām al-Islāmī. [in Arabic]
- Ibn Manẓūr, Muḥammad bin Mukarram. (1993). *Lisān al-'Arab* (3rd ed.). Dār Ṣādir. [in Arabic]
- Imami, Sayyed Majid, Kazemi, Najmeh & Riahi, Hadith. (2023). Re-presentation of the Concept of Tazyin (Embellishment) in Verses and its Implication in Quranic Aesthetics. *Linguistic Researches on the Qur'an*, 12(1), pp.145-164. [in Persian] <https://doi.org/10.22108/nrgs.2023.138865.1898>
- Jakobson, Roman., & Halle, M. (1971). *Fundamentals of language*. (2nd ed.). Mouton de Gruyter: https://monoskop.org/images/c/cc/Jakobson_Roman_Halle_Morris_Fundamentals_of_Language_2nd_ed_1971.pdf.
- Jazā'irī, Ni'matullāh. (2002). *Stories of the Prophets or Qur'anic Tales from Adam to Muhammad* (translated by Fāṭimah Mashāyikh). Farhān. [in Persian]
- Ma'ārif, Majīd & Aḥmadiyān, Eḥsān. (2014). The Tazyin of Satan and the Taswil of the Soul. *Baṣīrat va Tarbiyat-e Islāmī*, 11(1), pp. 1-24. [in Persian]
- Majlisī, Muḥammad Bāqir. (1983). *Biḥār al-Anwār*. Mu'assasat al-Wafā'. [in Arabic]
- Mashkūr, Muḥammad Jawād. (1978). *Comparative Dictionary of Arabic and Semitic and Iranian Languages*. Bunyād-e Farhang-e Īrān. [in Persian]
- Qāsimpūr, Muḥsin & Salmān'niyād, Murtaḍā. (2012). Semantics of Tadabbur in the Qur'an. *Historical Studies of the Qur'an and Hadith*, 18(2), pp. 103-124. [in Persian]

- Şafavî, Kūrosh. (2022). *An Introduction to Semantics*. Sūreh Mehr. [in Persian]
- Şālih, Şubhî. (2009). *Dirāsāt fī Fiqh al-Lughah*. Dār al-Malāyīn. [in Arabic]
- Saussure, Ferdinand de. (2003). *Course in General Linguistics* (translated by Kūrosh Şafavî). Hermes. [in Persian]
- Shaybānī, Abū 'Amr. (1974). *Al-Jīm* (edited by Ibrāhīm al-Abyārī). Al-Hay'ah al-'Āmmah li-Shu'ūn al-Maṭābi' al-Amīriyyah. [in Arabic]
- Ṭabāṭabā'ī, Sayyid Muḥammad Ḥossein. (2011). *Al-Mīzān fī Tafṣīr al-Qur'ān*. Mu'assasat al-A'lamī lil-Maṭbū'āt. [in Arabic]
- Tabarsi, Aḥmad bin 'Alī. (1992). *Al-Iḥtijāj 'alā Ahl al-Lajāj* (translated by 'Alī Akbar Ghaffārī). Murtaḍawī. [in Persian]
- Tabarsi, Faḍl ibn al-Ḥasan. (1993). *Majma' al-Bayān fī Tafṣīr al-Qur'ān*. Nāṣir Khosrow. [in Arabic]
- Vaṭandūst, Muḥammad 'Alī & Tashakkurī, Muḥammad. (2021). The Issue of «Tazyīn» Regarding the People of Falsehood and Responding to its Ambiguities with an Emphasis on the Process Model. *Theology Journal*, 9(1), pp. 263-287. [in Persian] <https://doi.org/10.22034/pke.2022.13022.1623>
- Wuqū'ī, Zahrā. (2018). *A Reflection on the Tazyin and Taswil of Satan in the Qur'an*. National Conference on Islamic Sciences and Religious Research. [in Persian]
- Zamakhsharī, Maḥmūd bn 'Umar. (1987). *Al-Kashshāf 'an Ḥaqā'iq Ghawāmiḍ al-Tanzīl*. Dar al-Kitāb al-'Arabī. [in Arabic]